

Bygdeforskning

Reidun Heggem og Hilde Bjørkhaug

Kvinner i landbruket

– tilpasning til eller utfordring av en etablert mannlig driftskultur?

Rapport 13/06
ISSN 1503-2035

Forord

Denne rapporten er en samling av resultater fra prosjektet ”Kvinner i landbruket – tilpasning til eller utfordring av en etablert mannlig driftskultur?”. Prosjektet har vært finansiert av Norges forskningsråd, program for Marked og samfunn og har hatt varighet fra 2003 til 2006.

Hilde Bjørkhaug har vært leder for gjennomføringen, og med seg har hun hatt forsker Reidun Heggem og forskningsassistent Maja Farstad. Masterstudent Annette Moen har også vært tilknyttet prosjektet.

Prosjektgruppen vil takke alle som har bidratt med informasjon og innspill til prosjektets gjennomføring. Spesielt vil vi takke alle de som har bidratt til datainnsamlingen gjennom å svare på spørreundersøkelsene og deltatt på intervjuene som vi baserer våre analyser på.

Trondheim desember 2006

Reidun Heggem og Hilde Bjørkhaug

Innholdsfortegnelse

Forord	1
Innholdsfortegnelse	3
Figurliste.....	5
1. Rapportens utgangspunkt og formål	7
2. Tidligere forskning	7
3. Problemstillinger	10
4. Metode.....	10
5. Resultat fra prosjektet.....	12
5.1 Trendundersøkelsen.....	12
5.2 Konklusjoner Trend-data.....	21
5.3 Dybdeintervju.....	22
5.4 Konklusjoner, dybdeintervju.....	31
6. Oppsummering av publiserte resultat fra prosjektet	32
6.1 Er det et kvinnelig prinsipp innen økologisk landbruk? En analyse av norske data	32
6.2 Maskulinisering eller profesjonalisering av norsk gårdsarbeid – en kjønnsnøytral arbeidsfordeling på norske familiebruk?.....	33
6.3 Bærekraftig landbruk i norske bønders kontekst: undersøkelse av landbrukshabitus og praksis i norsk landbruk.....	34
6.4 Odelsjentenes kamp mot traktorgenet.....	35
6.5 Fremtidslandbruket Kvinner Pluss.....	38
Litteraturliste	41

Figurliste

Tabell 1: Størrelsen på produktivt jordbruksareal som eies og drives fordelt på kjønn (prosent).....	12
Tabell 2: Husstandens samlede nettoinntekt fra jord- og skogbruket i 2003 fordelt på kjønn (prosent).....	13
Tabell 3: Gårdsbrukets viktigste produksjon fordelt på kjønn (prosent).....	14
Tabell 4: Driftsform (prosent).....	14
Tabell 5: Driftsform fordelt på kjønn (prosent)	15
Tabell 6: Planer om å legge om drifta fordelt på kjønn (prosent).....	15
Tabell 7: Holdninger til påstandene: ”Økologisk produsert mat er ikke bedre for helsa enn konvensjonelt produsert mat” og ”Det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok” fordelt på kjønn (prosent)	16
Tabell 8: Holdninger til påstandene: ”Kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi” og ” Menn er mer opptatt av økonomi enn økologi” fordelt på kjønn (prosent)	17
Tabell 9: Betydningen av ulike faktorer for motivasjonen til å bli gårdbruker fordelt på kjønn (prosent).....	18
Tabell 10: Bøndenes vurdering av diverse oppgaver om de burde prioriteres sterkere, som i dag eller svakere fordelt på kjønn (prosent).....	19
Tabell 11: Bøndenes vurdering av diverse faktorer og om de ville ha negativ eller positiv virkning på norsk landbruks konkurransevne fordelt på kjønn (prosent)	20
Tabell 12: Oversikt over forskjeller mellom kvinner og menn når det gjelder drift, motivasjon og omstillingsevne.....	21
Tabell 13: Oversikt over ulike kombinasjoner av variablene odel og arbeid	23

1. Rapportens utgangspunkt og formål

Hovedmålsettingen med prosjektet var å identifisere eventuelle kjønnsrelaterte verdier, holdninger og praksiser blant kvinnelige og mannlig bønder og finne ut om slike forskjeller kan ha konsekvenser for rekruttering av kvinner til landbruket. Utgangspunktet for prosjektet var at det var langt fra full likestilling i landbruket, at primærlandbruket var mannsdominert, og at jenter møtte flere hindringer enn gutter når de skulle gå inn i næringen. Innenfor det konvensjonelle landbruket var i overkant en av ti hovedbrukere kvinner, mens det var det dobbelte innenfor økologisk landbruk (Bjørkhaug og Flø 1999). Dette kunne forstås som at menn og kvinner, på grunn av ulike verdiorienteringer, ønsker å drive landbruk på ulike måter. Det er særlig påstander om at kvinner praktiserer et mer økologisk forvaltningsprinsipp enn menn, som har dannet grunnlag for slike antakelser (se for eksempel Shiva 1989). I dette prosjektet har vi undersøkt empirisk hvorvidt kvinner faktisk representerer ulike holdninger og en annen praksis i landbruket enn det menn gjør.

Denne rapporten har flere formål. Det ene er å vise hva som var problemstillingene og i tillegg vise hvilken metodisk tilnærming vi hadde til disse problemstillingene (kapittel 3 og 4).

Det andre er å gi en fremstilling og analyse av hovedkildene av data som er samlet inn på dette prosjektet. Dette for å gi en grundigere gjennomgang av datagrunnlaget som en rekke publikasjoner fra dette prosjektet er basert på. I tillegg får man vist flere nyanser i datagrunnlaget enn det man har muligheten til i artikler og paper (kapittel 5).

Det tredje formålet er å samle forskningsresultater og publikasjoner mellom to permer (kapittel 6). De forskjellige resultatene er interessante å se i sammenheng og resultatene blir også på denne måten gjort tilgjengelig for et bredere publikum.

2. Tidligere forskning

I en forundersøkelse Bygdeforskning gjennomførte i 1996 for å få innspill på problemstillinger som gjaldt kvinner og forvaltning av naturressurser (upublisert), fant man en utbredt oppfatning hos de fleste respondentene at kvinner står for ”noe annet” enn menn. Dette ”annet” ble konkretisert i ulike retninger. Noen mente at det gir seg utslag i at kvinner er mer opptatt av forvalteransvar og bruksrett enn eiendomsrett, at kvinner er mer åpne for flerbruk og allmennhetens rett til utmark. Det ble også påpekt av noen at kvinner tradisjonelt har forvaltet naturressurser uten at de forringes og at kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi. Det er interessant at et mindretall av respondentene stilte spørsmålsteget ved en slik ensidig oppfatning av at kvinner står for andre verdier enn menn. Disse mente at kvinner og menn i de samme posisjoner tenker likt, og at holdninger og praksis er et spørsmål om klasse og posisjon heller enn kjønn. Denne meningsforskjellen viser at oppfatningene i stor grad er kontekstuellet betinget, og bygger på de erfaringer respondentene har gjort i sine omgivelser. En konklusjon på

denne forundersøkelsen var at det var en utbredt oppfatning at kvinner er forskjellige fra menn på en rekke områder, men dette synet ble modifisert ved en påpekning om at det kan være større likheter mellom kvinner og menn i samme posisjoner, enn mellom kvinner som gruppe.

Prosjektet "Næringsmessig utnytting av utmark – i et kjønnsperspektiv" ved Bygdeforskning, var en kvalitativ studie av etablerere innen skog og seterbruk. Her ble det satt hovedfokus på om "det kvinnelige forvaltningsprinsipp" kan bidra til å forklare uttrykksformer innen næringsutvikling (Daugstad og Villa 1997). Gjennom sine studier konkluderte Daugstad og Villa (2001) med at begrepet "det kvinnelige forvaltningsprinsipp" kan bli misvisende om det bare knyttes til det biologiske kjønn da de fant dimensjoner ved et slikt prinsipp hos både kvinner og menn.

I følge Strömberg (1994) har bønder, uavhengig av kjønn, vært den gruppen som har stått nærmest idealet om naturen. Bøndernes syn på naturen inneholder flere dimensjoner av begrepet natur enn det urbane menneskets syn på natur. Naturutnyttelsen var tidligere en del av den kulturelle treningen som ble overført fra generasjon til generasjon. I dag er ikke dette så selvsagt, og svært mye overlates til eksperter/spesialister. Kunnskap som innebærer vitenskapelige metoder og kontroll som skal gi en optimal avkastning i et høyproduktivt jordbruk er i tillegg påvirket av politiske beslutninger. Dette er et "nyttevurderende" forhold til naturen som bønderne må forholde seg til.

I en artikkel om kvinnebønder i Norge (Haugen og Brandth 1994) ble det spurt om kvinnene utfordret verdiene i det moderne "mannsdominerte" landbruket. Basert på data fra en undersøkelse av kvinnebønder, fant Haugen og Brandth (op.cit) at de yngre kvinnebønderne hadde mer til felles med de mannlige brukerne, enn med de mer tradisjonelle og mer økologisk orienterte eldre kvinnebønderne. De unge kvinnebønderne hadde i stor grad tilpasset seg de nye rammebetingelsene for landbruksnæringen, og de representerte ikke noe synlig brudd med det rådende produksjonsparadigme. Denne studien hadde imidlertid ikke data som kunne belyse hvorvidt det var eventuelle forskjeller blant kvinner og menn i holdninger og prioriteringer. Haugen (1993) har også gjennomført en kvalitativ studie blant unge odelsjenter, odelsgutter og deres foreldre. Hun viser i denne undersøkelsen at selv om vi har formell likestilling i forhold til odel, så blir kjønnsforskjellene synlige både gjennom ulike forventninger og ulik påvirkning. Haugen konkluderer med at likestillingen i landbruket nokså ensidig har fokusert på at det er jentene som må forandre sine valg og i større grad gjøre som menn, mens mennene kan fortsette som de alltid har gjort.

Beilin (1997) konkluderer, i en undersøkelse fra Australia, at det er en illusjon å framheve kvinners spesielle egenskaper som miljøbevarere. Hun mener at kvinner har respondert på samme måte som menn i måten å drive landbruk på. Denne produksjonsmåten er i stor grad bestemt av internasjonale forhold og utenfor den enkelte bondes kontroll; hvis gården skal være levedyktig må den være

konkurransedyktig. Både i norsk og internasjonal forskning om kvinnebønder har det også vist seg at kvinner generelt driver noe mindre intensivt enn menn (Haugen 1998). Dette kan ha ulike forklaringer og kan ikke automatisk knyttes til at kvinner velger mer miljøvennlig landbruk. Halvorsen (1993) finner i sin studie av kvinners og menns utforming av bondeyrket at de har ulik innfallsvinkel når de forteller om hvilke verdier de finner og ønsker å legge vekt på i bondeyrket. Men hun finner at disse forskjellene også kan forklares med ulik utdanning og oppvekstbakgrunn (sosialisering). Både kvinnelige og mannlige bønder har omsorg for natur og dyr, men denne omsorgen kunne det gis uttrykk for på forskjellige måter.

Brandth og Bolsø (1992) har undersøkt om landbrukskvinner er mer opptatt av etiske implikasjoner i bioteknologi knyttet til jordbruket enn menn. De fant ingen kjønnsforskjeller, men en felles skepsis til bioteknologiske nyvinninger, som først og fremst ble knyttet til frykt for økt rasjonalisering av jordbruket (op.cit). Nyere studier av holdninger til genteknologi spesielt, indikerer at det er en kjønnsdimensjon i dette spørsmålet, hvor kvinnelige forbrukere generelt er mer skeptiske enn mannlige forbrukere til den nye teknologien (Heggem 1999, 2000). En annen studie har vist at bønder som driver økologisk er mye mer skeptisk til genteknologi enn konvensjonelle bønder, mens bønder generelt er mer skeptiske til genteknologi enn forbrukerne (Storstad og Bjørkhaug 2003). Dikotomien økobonde versus konvensjonell bonde er gjeldene som beskrivelser på to ulike grupper bønder. Studier viser at skillet mellom disse to gruppene er helt klare på de fleste indikatorer som omhandler holdninger og motiver for gårdsdrift (Bjørkhaug 2001). I dette prosjektet har vi undersøkt hvordan holdninger og motiver uttrykkes når vi splitter opp bønder innenfor disse produksjonsformene langs en kjønnsdimensjon.

Forskning om hvorvidt kvinner ønsker et annet landbruk enn menn viser altså sprikende resultater. Det finnes forskning som viser at bønder, uavhengig av kjønn, står nærmere naturen enn andre, andre arbeider har pekt på at kvinner driver mindre intensivt enn menn, men at spesielt yngre kvinner ikke utfordrer, men tilpasser seg det ”mannsdominerte” landbruket. Det kommer med andre ord ikke entydig frem at kvinner vil stå for et annet landbruk enn menn, selv om mange etablerte kjønnsforskjeller kan tyde på dette. Det er få undersøkelser som har undersøkt denne problemstillingen direkte, og det er i følge Blekesaune og Krogstad (1997) et åpent spørsmål hvorvidt kvinner og menn ønsker å utvikle slike forskjeller.

3. Problemstillinger

Følgende hovedproblemstillinger har ligget til grunn for prosjektet:

1. Ønsker kvinner et annet landbruk enn menn?

I hvilken grad finner vi forskjeller i holdninger til gårdsdrift?

I hvilken grad finner vi forskjeller i motiv for å drive gårdsdrift?

I hvilken grad finner vi forskjeller i praktisk utførelse av gårdsdrifta?

2. I hvilken grad får ”kvinnelige verdier” og holdninger gjennomslag i praksis i landbruket?

Er det slik at kvinner tilpasser seg en ”mannlig” driftskultur eller utfordrer de denne praksisen?

Er det ulike driftsformer som harmonerer bedre med kvinnenenes syn på gårdsdrift?

4. Metode

Vi la opp til å kombinere ulike kilder for data i dette prosjektet og vi ville kombinere kvalitative og kvantitative metoder. En viktig forskjell mellom kvantitative og kvalitative analyser er at den første frembringer *utvendige* sammenhenger og den andre *innvendige* sammenhenger i materialet (Haavind 2000). Det foreligger mye litteratur som anbefaler en kombinasjon av kvalitative og kvantitative data (f.eks Dezin 1970 og Fielding og Fielding 1986). Dette gjelder spesielt på tema som er lite utforsket eller på tema hvor det er uenighet om operasjonalisering og teoretisk avgrensing. For våre problemstillinger fant vi at en kombinasjon av metoder kunne være svært fruktbart, samtidig som at vi er bevisste på at metodetriangulering kan reise nye metodeproblemer (Brannen 1992, Jick 1983, Storstad 1994, Storstad 1997).

Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen) er en postal spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere som gjennomføres av Norsk senter for bygdeforskning hver annet år. Målet med trendundersøkelsen er å etablere en kvantitativ database som gir informasjon om utviklingen innen landbruket over tid. De tallene som blir brukt i denne rapporten er samlet inn i 2004. Målgruppen for undersøkelsen er norske gårdbrukere. Bønder blir i denne sammenhengen operasjonalisert som personer som er hoveddrivere på gårdsbruk med et dyrket areal på minst 5 daa (Rye og Storstad 2004). I 2004 undersøkelsen fikk vi en svarprosent på 55. Dette er en tilfredsstillende høy svarprosent, og det er i utgangspunktet god grunn til å anta at resultatene i undersøkelsen er representative for norske bønder i sin helhet (Rye og Storstad 2004). Spørreskjemaet som blir benyttet i Trendundersøkelsen har tre innfallsvinkler. Det er for det første sosiokulturelle sider ved landbruket, for det andre spørsmål om nåtid og framtid og for det tredje er det en subjektiv innfallsvinkel der vi får tak i hva bøndene

selv tenker og mener om ulike tema (Rye og Storstad 2004).

Som en oppfølging av analysene av det kvantitative materialet gjennomførte vi en kvalitativ datainnsamling rettet mot kvinnelige og mannlige bønder. Her så vi for oss at bruk av fokusgruppeintervju ville være en fruktbar metode. Ved bruk av denne metoden kunne vi søke å få tak i hva bøndene vektla som grunn til den måten de drev sitt landbruk på. Fokusgrupper sikrer at forskeren får et mer komplett bilde av hva deltagerne/ studieobjektene tenker uten at forskeren sitter med alle forestillingene om hvordan dette henger sammen på forhånd. I en fokusgruppe blir forskerens rolle mindre sentral og forskereffekten kan reduseres (Morgan 1997). I dette prosjektet var planen å sette sammen fire fokusgrupper, en blandet gruppe kvinnebønder som driver økologisk og konvensjonelt, en blandet gruppe av menn som driver økologisk og konvensjonelt, en gruppe med både kvinner og menn som driver økologisk og en gruppe kvinner og menn som driver konvensjonelt. Bruken av fokusgrupper viste seg å være vanskelig å gjennomføre. Bøndene var lite villige til å stille opp i slike fokusgrupper. I og med at dette ikke har vært problematisk i andre prosjekt, går vi ut fra at det var problemstillingene knyttet til forholdet mellom konvensjonelt og økologisk landbruk som var mer problematiske enn vi hadde tenkt. Det var størst motvilje blant bøndene til å delta i de blandede gruppene av bønder innenfor konvensjonelt og økologisk landbruk. Konfliktlinjene her var åpenbart sterkere enn hva vi hadde forutsett.

Resultatet ble at vi gjennomførte kvalitative intervju med enkeltpersoner. Vi intervjuet 28 kvinne- og mannsbønder i ulike aldersgrupper og med ulike produksjoner. Disse intervjuene ble gjennomført i 2004 og 2005. Informantene til de kvalitative intervjuene ble rekruttert via landbrukskontoret i den kommunen hvor de bodde. Vi har gjennomført intervju i til sammen ni kommuner, i Øst- Vest og Nord-Norge, men med et tyngdepunkt av kommuner i Midt-Norge. Kommunene ble valgt ut fra hovedtyngde av produksjon i kommunen (grønnsaker, korn, melkeproduksjon eller sauehold). Kommunene representerer også en variasjon i produksjonsforhold og klima (kyst, innland og fjell) og i tillegg er de vurdert ut fra avstand til større tettsted/by. Gjennom et samarbeid med landbrukskontoret i de enkelte kommunene ble det sendt ut et ensides spørreskjema utarbeidet av Bygdeforskning til et utvalg gårdbrukere. Gjennom å fylle ut skjema og markere interesse for et intervju ga informantene samtykke til å bli ringt opp av forskerne for å gjøre intervjuavtale. Ca 40 skjema ble sendt ut i hver kommune og responsen på skjema var god. Gjennom spørreskjema ga respondentene informasjon om kjønn og alder, viktigste produksjon og størrelse på denne. Det har ikke vært en målsetning at informantgruppen skulle gjenspeile en statistisk representativ gruppe norske bønder, men heller å skulle representere et mangfold av "vanlige" norske bønder. Vi har derfor valgt en strategisk utvalgsmetode. For å fremskaffe variasjon er for eksempel både kvinner, bønder med økologisk produksjon og grønnsaksprodusenter overrepresentert i vårt materiale i forhold til andelen de utgjør på landssnittet. De kvalitative intervjuene hadde som utgangspunkt å avdekke

forhold rundt temaet kvinner i landbruket. Intervjuene ble i utgangspunktet gjennomført med hovedbruker alene, men i noen tilfeller var også partner/ektefelle til stede.

5. Resultat fra prosjektet

5.1 Trendundersøkelsen

I denne rapporten er det fokusert på spørsmål som omhandler tema som er interessante for problemstillingene i prosjektet; finner vi kjønnsforskjeller i holdninger til gårdsdrift, forskjeller i motiv for å drive gårdsdrift og forskjeller i praktisk utførelse av gårdsdrifta? Og hvordan kan disse eventuelle forskjellene forklares? Vi har delt inn denne delen av analysen i tre hoveddeler: *gårdsdrift, motivasjon og omstillingsevne.*

Gårdsdrifta

I en av problemstillingene for prosjektet stiller vi spørsmålet om i hvilken grad vi finner forskjeller i praktisk utførelse av gårdsdrifta mellom menn og kvinner. Vi har delt inn analysen av gårdsdrifta i tre bolker: Størrelse på bruket, produksjonstype/måte og økologisk landbruk. Vi har skilt ut økologisk landbruk som en egen bolk på grunn av stort fokus på nettopp kvinner i økologisk landbruk.

For å finne et mål på størrelsen på bruket benytter vi oss av tre parametere, nemlig størrelsen på produktivt jordbruksareal som eies av bruket, størrelsen på produktivt jordbruksareal som drives av bruket og husstandens samlede nettoinntekt fra jord- og skogbruket i 2003.

Tabell 1: Størrelsen på produktivt jordbruksareal som eies og drives fordelt på kjønn (prosent)

	Produktivt jordbruksareal som eies av bruket (N=1672)		Produktivt jordbruksareal som drives av bruket (N=1657)	
	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne
– 19 daa	2	3	3	5
20 – 99 daa	42	55	30	45
100 – 499 daa	53	40	62	49
500 daa –	3	2	5	2
Totalt	100	100	100	101
χ^2		15,838		24,506
p		,015		,000

Her ser vi at både når det gjelder produktivt jordbruksareal som eies og produktivt jordbruksareal som drives, så er det menn som i størst grad har de største jordbruksarealene. 56% av mennene har mer enn 100 dekar produktivt jordbruksareal som eies av bruket. Den samme prosenten for kvinner er 42. Når det gjelder jordbruksareal som drives er det 67% av mennene som har mer enn 100 daa, mens den samme prosenten for kvinner er 51. Vi ser samtidig at det er flere av kvinnene relativt sett som har bruk med færrest daa eiet og drevet produktivt jordbruksareal.

Vi sjekket også om det var forskjeller mellom kvinner og menn når vi satte fokus på husstandens samlede nettoinntekt fra jord- og skogbruket i 2003

Tabell 2: Husstandens samlede nettoinntekt fra jord- og skogbruket i 2003 fordelt på kjønn (prosent)

(N=1655)	Mann	Kvinne
Ingen inntekt	7	13
Under 99.999 kr.	37	49
100.000 – 199.999 kr.	29	23
200.000 – 399.999 kr.	23	12
Over 400.000 kr.	4	3
Totalt	100	100
χ^2		33,671
P		,000

Når det gjelder samlet nettoinntekt fra jord- og skogbruk ser vi at det er mennene som har brukene med størst nettoinntekt. 27% av mennene har 200.000 eller mer i nettoinntekt mens blant kvinnene er det 15% som har et slikt inntektsnivå. Halvparten av kvinnene (49%) som har inntekt fra bruket har en samlet nettoinntekt fra jord- og skogbruk under 100.000 kroner mens den tilsvarende prosenten for menn er 37.

Alt i alt ser vi altså at det er mennene som sitter på de største brukene (målt i daa) og de brukene med størst samlet nettoinntekt fra jord- og skogbruk.

Når det gjelder produksjonstype, baserer vi oss på et spørsmål som kartlegger gårdsbrukets viktigste produksjon.

Tabell 3: Gårdsbrukets viktigste produksjon fordelt på kjønn (prosent)

(N=1648)	Mann	Kvinne
Melkeproduksjon	35	27
Annen planteproduksjon, inklusive frukt og grønnsaker	7	4
Husdyrhold	33	47
Kornproduksjon	19	14
Skog	3	3
Annen produksjon	3	5
Total	100	100
χ^2		21,933
p =		,001

Her ser vi at det er flere menn enn kvinner som driver melkeproduksjon, annen planteproduksjon og kornproduksjon, mens det er relativt sett flere kvinner enn menn som driver med husdyrhold og annen produksjon.

Vi har valgt å skille ut økologisk produksjon som en egen bolk på bakgrunn av problemstillingene i prosjektet der vi skal sjekke forskjeller mellom kvinner og menn når det gjelder økologisk produksjon.

Vi begynner med å kartlegge antallet drivere av konvensjonelle og økologiske bruk.

Tabell 4: Driftsform (prosent)

(N=1680)	
Konvensjonell	94
Økologisk (inkludert i Debio ordningen)	3
Begge deler (under omlegging)	3
Total	100

Her ser vi at Trendundersøkelsen gjenspeiler de faktiske forhold. 6% av respondentene driver økologisk på et eller annet nivå og 94% driver konvensjonelt. På landsbasis vet vi at det er 2496 gårdsbruk (5%) som er inkludert i Debio-ordningen og driver

økologisk landbruk (Debio 2006).

Når vi fordeler på kjønn får vi følgende sammenhenger:

Tabell 5: Driftsform fordelt på kjønn (prosent)

(N=1662)	Mann	Kvinne
Konvensjonell	95	91
Økologisk (inkludert i Debio ordningen)	3	4
Begge deler (under omlegging)	2	5
Total	100	100
χ^2		9,362
P		,009

Vi ser her en svak tendens til at det relativt sett er flere kvinner som driver økologisk enn menn. 9% av kvinnene svarer at de enten driver økologisk per i dag eller at de er under omlegging. Den tilsvarende prosenten for menn er 5.

Tabell 6: Planer om å legge om drifta fordelt på kjønn (prosent)

(N=1592)	Mann	Kvinne
Ja	3	3
Nei	85	78
Vet ikke	12	19
Total	100	100
χ^2		8,350
P		,015

Når vi ser på framtidige utsikter for økologisk drift ser vi at det er like mange kvinner og menn som svarer at de kommer til å legge om til økologisk drift. Samtidig er det flere menn som svarer nei (85%) mens det er flere kvinner som svarer vet ikke (19%).

I Trendundersøkelsen var det i tillegg et batteri med spørsmål som dreide seg om påstander om økologisk landbruk. Vi sjekket for sammenhenger mellom kjønn og påstandene som var knyttet til konvensjonelt og økologisk landbruk.

Tabell 7: Holdninger til påstandene: ”Økologisk produsert mat er ikke bedre for helsa enn konvensjonelt produsert mat” og ”Det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok” fordelt på kjønn (prosent)

	Økologisk produsert mat er ikke bedre for helsa enn konvensjonelt produsert mat (N=1676)		Det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok (N=1675)	
	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne
Helt/delvis enig	66	46	68	51
Både og	17	24	20	28
Helt/delvis uenig	16	30	13	22
Total	101	100	101	101
χ^2		38,943		26,102
P		,000		,000

Når det gjaldt økologisk produksjon var det signifikante kjønnsforskjeller på holdninger. Flere kvinner enn menn var uenig i at økologisk produsert mat ikke er bedre for helsa enn konvensjonelt produsert mat. Det var også flere kvinner enn menn som var uenig i at det konvensjonelle landbruket er økologisk nok.

Det ble også spurt om hvorvidt de mente at kvinner var mer opptatt av økologi enn økonomi og at menn var mer opptatt av økonomi enn økologi i landbruket.

Tabell 8: Holdninger til påstandene: ”Kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi” og ” Menn er mer opptatt av økonomi enn økologi” fordelt på kjønn (prosent)

	Kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi (N=1643)			Menn er mer opptatt av økonomi enn økologi (N=1640)		
	Totalt	Mann	Kvinne	Totalt	Mann	Kvinne
Helt/delvis uenig	30	29	41	16	15	22
Både-og	41	41	34	27	27	25
Helt/delvis enig	29	30	26	58	58	53
Total	100	100	101	101	100	100
χ^2			13,206			8,723
P			,010			,068

Den første påstanden var: *Kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi*. Her ser vi at vi får en tilnærmet tredeling av svarene. En knapp tredjedel svarer at de er helt eller delvis uenig i denne påstanden, en drøy tredjedel svarer både-og og en knapp tredjedel svarer at de er helt eller delvis enig. Her fant vi en signifikant forskjell på menn og kvinner. 29% av mennene var helt eller delvis uenig i denne påstanden, mens 41% av kvinnene var uenige i denne påstanden.

Den andre påstanden gikk på menn og økonomi: *Menn er mer opptatt av økonomi enn økologi*. Her ser vi at det var et flertall (58%) som svarte at de var helt eller delvis enig i påstanden, 16% var helt eller delvis uenig. 15% av mennene var helt eller delvis uenige i påstanden mens 22% av kvinnene var helt eller delvis uenig i påstanden.

Alt i alt er det altså i større grad mennene som mener at menn er mer opptatt av økonomi enn økologi og at kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi. Hvis det er en myte at kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi i landbruket, så er mennene i vårt utvalg mer opptatt av å bekrefte denne myten enn det kvinnene er. Bjørkhaug (2004 og 2006) finner at det ikke er noe entydig forhold mellom kjønn og forhold til økologisk/ideologisk forvaltning i landbruket.

Motivasjon

I Trendundersøkelsen var det også et batteri av spørsmål som dreide seg om motivasjonen for å bli gårdbruker. De faktorene det ble satt fokus på var: Landbruksinteresse, ønske om å være selvstendig, interesse for et liv på bygda, føler det som en plikt å drive gården videre, gårdsdrifta gir gode inntektsmuligheter, hadde

ikke andre jobbmuligheter da jeg tok over gården, har ikke andre jobbmuligheter i dag, ektefelle/samboers ønske om å drive gård, bidra med noe positivt til samfunnet og god ramme for egne barns oppvekstmiljø. Tabell 9 viser de faktorene hvor det var signifikante kjønnsforskjeller.

Tabell 9: Betydningen av ulike faktorer for motivasjonen til å bli gårdbruker fordelt på kjønn (prosent)

	Landbruks- Interesse (N=1649)		Interesse for et liv på bygda (N=1602)		Ektefelle/samboers ønske om å drive gård (N=1518)		Bidra med noe positivt til samfunnet (N=1597)		God ramme for egne barns oppvekstmiljø (N=1565)	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Stor betydning	61	46	51	64	10	33	24	31	52	61
Noe betydning	33	46	38	28	20	25	43	46	34	23
Liten betydning	6	6	8	5	19	11	20	14	6	6
Ingen betydning	1	2	3	3	51	31	13	9	8	10
Total	101	100	100	100	100	100	100	100	100	100
χ^2	18,955		13,863		97,546		9,235		9,982	
P	,000		,003		,000		,026		,019	

Når det gjelder landbruksinteresse, ser vi at det er flere menn (61%) enn kvinner (46%) som mener at den hadde stor betydning for at de ble gårdbrukere. På alle de andre faktorene (interesse for et liv på bygda, ektefelle/samboers ønske om å drive gård, bidra med noe positivt til samfunnet og god ramme for egne barns oppvekstmiljø) så ser vi at det er flere kvinner enn menn relativt sett som svarer at det hadde stor betydning for deres valg om å bli gårdbruker. Det kan altså se ut til at kvinner fokuserer på andre verdier enn menn når det gjelder motivasjonen for å drive gård. Landbruksinteresse var den tredje viktigste motivasjonsfaktoren for kvinnene etter interesse for et liv på bygda og god ramme for barns oppvekstvilkår. For mennene var det landbruksinteresse som var den klart viktigste motivasjonsfaktoren.

Omstillingsvilje

Norsk landbruk er i en omstillingsfase som vil kreve at en del bønder må endre produksjonsgrunnlaget ganske drastisk. For å få dette til må bøndene derfor vise omstillingsevne og vilje til å tenke alternativt og kreativt. I Trendundersøkelsen var det to batterier med spørsmål som går på ulike prioriteringer. Det første batteriet dreide seg om oppgaver som bøndene skulle vurdere burde prioriteres sterkere, som i dag eller svakere. Det andre batteriet dreide seg rundt faktorer som de skulle vurdere om ville ha negativ eller positiv virkning på norsk landbruks konkurransevne.

Tabell 10: Bøndernes vurdering av diverse oppgaver om de burde prioriteres sterkere, som i dag eller svakere fordelt på kjønn (prosent)

	Sikre matprod. over hele landet (N=1673)		Sikre en kostnads effektiv mat produksjon (N=1648)		Sikre bosetting i distriktene (N=1665)		Forvalte kulturarven (N=1660)		Forvalte kult.landsk/ biologisk mangfold (N=1659)		Sikre forbruker trygge matvarer (N=1664)	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Prioritere svakere	5	3	13	12	3	2	6	1	7	2	1	1
Prioritere som i dag	32	21	53	42	24	10	50	33	53	39	37	25
Prioritere sterkere	63	76	35	46	73	88	45	66	40	59	63	74
Total	100	100	101	100	100	100	101	100	100	100	101	100
χ^2	13,576		11,437		24,705		36,980		31,718		11,909	
p	,001		,003		,000		,000		,000		,003	

Vi ser her at på alle de oppgavene det blir satt søkelys på er det relativt sett flere kvinner som vil at de skal prioriteres sterkere, mens det er flest menn som vil at de skal prioriteres som i dag. Dette kan være en indikator på at kvinnene er mer åpne for forandringer gjennom å endre prioriteringene fra slik de er i dag.

Tabell 11: Bøndenes vurdering av diverse faktorer og om de ville ha negativ eller positiv virkning på norsk landbruks konkurransevne fordelt på kjønn (prosent)

	Færre og større produksjonsenheter (N=1649)		Strengere krav til dyrevelferd (N=1648)		Strengere miljøkrav (N=1649)		Større omlegging økologisk jordbruk (N=1646)		Mer nisje-prod. (N=1649)		Mer bruk av lokale merkeordn. (N=1640)	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Svært/noe negativ	52	64	26	18	37	28	18	13	7	4	4	2
Ingen betydning	7	8	20	17	22	18	46	39	25	19	23	15
Noe/svært positiv	37	21	51	63	39	52	31	40	61	67	64	72
Vet ikke	3	7	3	3	2	3	6	8	6	10	10	12
Total	99	100	100	101	100	101	101	100	99	100	101	101
χ^2	41,996		27,023		34,877		19,042		19,239		13,735	
p	,000		,000		,000		,004		,004		,033	

Her ser vi at det er bare en faktor der kvinnene er mer negative enn mennene og det er den faktoren som går på færre og større produksjonsenheter. Her er det flere kvinner enn menn som svarer at dette vil ha en svært eller noe negativ virkning på norsk landbruks konkurransevne. Bortsett fra den faktoren mener kvinnene i større grad enn mennene at alle de andre faktorene (strengere krav til dyrevelferd, strengere miljøkrav, større omlegging til økologisk landbruk, mer nisjeproduksjon og mer bruk av lokale merkeordninger) vil ha en positiv virkning for norsk landbruk. Vi ser samtidig at de faktorene som er nevnt, alle er aktuelle i diskusjonen rundt norsk landbruk og forbrukerønsker/krav. Det er faktorer som er satt fokus på av offentlige myndigheter som viktige faktorer for norsk landbruk å satse på i framtiden.

5.2 Konklusjoner Trend-data

Tabell 12: Oversikt over forskjeller mellom kvinner og menn når det gjelder drift, motivasjon og omstillingsevne

	Kjønnsforskjeller
<p>Drift</p> <p>Gårdsstørrelse (eiet og/eller drevet jordbruksareal)</p> <p>Produksjonstype/måte</p> <p>Økologisk landbruk</p>	<p>Kvinner har i snitt mindre bruk enn menn. Kvinner har i snitt bruk med minst nettoinntekt</p> <p>Relativt sett driver kvinner i større grad med husdyrhold eller annen produksjon enn melk, korn eller planteproduksjon</p> <p>Det er relativt sett flere kvinner enn menn som har lagt om eller har planer om å legge om til økologisk landbruk</p> <p>Kvinner er mer positive til økologisk landbruk enn menn når det gjelder helseeffekter og positive effekter i forhold til konvensjonelt landbruk</p> <p>Menn gir i større grad uttrykk for at kvinner er mer opptatt av økologi enn økonomi i landbruket og at menn er mer opptatt av økonomi enn økologi i landbruket</p>
Motivasjon	<p>Kvinner setter ”interesse for et liv på bygda” og ”god ramme for barns oppvekstvilkår” som de viktigste faktorene for at de ble gårdbruker</p> <p>Menn setter ”landbruksinteresse” som den klart viktigste faktoren for at de ble gårdbrukere</p>
<p>Omstillingsevne</p> <p>Prioritering av div. oppgaver</p> <p>Vurdering av diverse faktorer når det gjelder negative eller positive virkninger på norsk landbruks konkurransevne</p>	<p>Kvinner vil i større grad enn menn at landbruket skal prioritere sterkere: matprod. over hele landet, kostandseffektiv matprod., bosetting i distriktene, forvalte kulturarven, forvalte kult.lands/biologisk mangfold, trygge matvarer</p> <p>Menn vil i større grad enn kvinner videreføre dagens prioriteringer i norsk landbruk</p> <p>Kvinner vurderer i større grad enn menn at strengere krav til dyrevelferd, strengere miljøkrav, mer økologisk jordbruk, mer nisjeproduksjon, mer lokale merkeordninger vil ha en positiv effekt på norsk landbruks konkurransevne. Menn mener i mindre grad at disse faktorene vil ha en positiv effekt på norsk landbruks konkurransevne</p>

Tabell 12 viser at det er forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder drift, motivasjon og omstillingsevne. Kvinnebøndene er i større grad positive til en omfattende omlegging til økologisk landbruk, de er i større grad positive til mer nisjeproduksjon, og til en intensivert bruk av lokale merkeordninger. Det er også i større grad kvinnene som ser for seg kulturlandskapstiltak som viktig utviklingstrekk de neste fem årene. I tillegg er de positive til strengere krav til dyrevelferd og miljøkrav og har dermed skjønnet viktigheten av disse faktorene for forbrukeraksepten til landbruksvarer og den positive effekten dette kan ha for norsk landbruks konkurransevne. På spørsmål om vilje til endring på flere områder er det i det hele tatt et gjennomgående trekk at de mannlige bøndene i større grad svarer at de vil opprettholde situasjonen slik den er i dag, mens kvinner viser engasjement til å innføre endringer.

En av grunnene til at vi finner disse forskjellene kan være at motivasjonen for å gå inn i landbruket er forskjellig for kvinner og menn. Menns motivasjon er i stor grad landbruksinteresse. Hvis landbruksinteresse er den største motivasjonen er det klart at viljen til å gå ut av det tradisjonelle landbruket og inn i et «alternativt» landbruk vil bli laber. Kvinner vil lage liv på bygda, bidra med noe positivt til samfunnet og ha en god ramme rundt barnas oppvekstmiljø. Kvinnene i landbruket er kanskje ikke i like stor grad avhengig av å lykkes på første forsøk eller redd for å dumme seg ut.

Norsk landbruk er i stadig omstilling. Færre og større bruk er blitt omkvedet, noe som fører med seg spørsmål om bosetning og sysselsetting i Bygde-Norge. Under trykket av endra rammevilkår søker landbruket etter nye ben å stå på. Gjennom ulike typer kommersialisering av naturressursene, prøver bøndene å finne nye måter å opprettholde drift på gården. Det handler om å være omstillingsdyktig.

Tidligere statsråd Lars Sponheim kalte dette den stille revolusjon i de norske bygdene. Revolusjonen omfatter låver som brukes som vevstuer, restauranter og internettkafeer, «grønt» omsorgsarbeid og bønder som tilbyr overnatting med elgsafari. Det finnes næringer i vekst og utvikling. Endringen er blitt titulert Landbruk Pluss. Det brukes altså et begrep som utvider det tradisjonelle landbruksbegrepet til også å omfatte aktiviteter som ikke nødvendigvis er direkte knyttet til jordbruk, skogbruk eller plantehold, men som også tar utgangspunkt i andre ressurser som finnes på gårdene. Ut fra de ovennevnte funnene er det nærliggende å kalle kvinnelige bønder for Kvinner Pluss. Kvinnelige bønder er på mange måter en gruppe bønder som er villige til å gjøre endringer som etterlyses. De ser ut til å være villige til å prioritere annerledes og er ikke redd for å tenke nytt og alternativt.

Disse funnene ble gjengitt i en kronikk i Nationen som er trykt på side 38.

5.3 Dybdeintervju

Kvinnenes fortellinger rundt sine motiv, holdninger og framtidsutsikter for et liv i landbruket fulgte noen argumentasjonsrekker som gjorde det mulig å trekke ut fire

historier ut fra dybdeintervjuene som vi mener fungerer som idealtypiske beskrivelser på kvinners innflytelse i dagens landbruk. Disse historiene er sortert ut fra to variabler; hvorvidt kvinnene hadde odell eller ikke til det bruket de bor på, og hvorvidt de jobber på gården eller ikke. Kombinasjonene av disse variablene viste seg å ha stor betydning for hvilken medbestemmelse kvinnene hadde på drifta av gården.

Tabell 13: Oversikt over ulike kombinasjoner av variablene odell og arbeid

	Tok over på odell	Tok ikke over på odell
Arbeider på gården	Odelsjente, hoveddriver	Inngiftet hoveddriver
Utearbeidende	Odelsjente, utarbeidende	Inngiftet utarbeidende

Tre av historiene fortelles på bakgrunn av tre kvinners opplevelse av sin medbestemmelse på gården. Den fjerde idealtypen, inngiftet utarbeidende, var ikke representert gjennom personer, men ble synlige gjennom partners fortelling.

Odelsjenta som jobber på gården

Hun tok over gården på odell og driver på samme måten som foreldrene har drevet. Hun er yngst av fire søsken, med tre eldre brødre. Hun har landbruksfaglig utdanning og har i hele oppveksten hatt lyst til å ta over gården. Mannen hennes jobber i full jobb utenfor bruket. Han har sagt fra seg en odellsgård på Vestlandet. Han har også landbruksfaglig utdanning. Hun har tro på odellloven og vil gjerne at et av barna hennes skal ta over. Hun mener at foreldrene er best egnet til å vurdere hvem som skal ta over gården. Hun setter sin stolthet i å drive den godt og med forbedringer til neste generasjon. Hun føler seg akseptert som bonde i bygda og ser ikke så mye til ”bygdedyret” rundt seg. Hun deltar på landbruksfaglige møter og tilstelninger, men er litt oppgitt over den pessimistiske tonen som ofte er grunnlaget for disse møtene. Hun driver i samdrift og har gått bort fra tanken om økologisk drift. Hun har foreldrene sine i en kårbolig like ved og de er til stor hjelp i drifta. Nisjeproduksjon eller alternativ produksjon har ikke vært noe alternativ.

Hun tar avstand fra benevnelsen ”gardkjerring” og kaller seg selv bonde, eller gårdbruker. Hun ser på ”gardkjerring” som noen som ikke er involvert i den daglige drifta.

Jeg sier at jeg ikke er gardkjerring jeg da, jeg er bonde. Eller gårdbruker. Det er litt stygt å si det, men gardkjerringene de bor på gårdene, de har ikke så mye med drifta å gjøre. Kanskje noen er med i fjøset litt her og – Ja, det er mange som er med i fjøset, sjølsagt, men de er ikke så mye med ute.

Hun satte altså fokus på at for å være bonde må en være med på hele spekteret av arbeidsoppgaver på gården og dermed være i stand til å drive gården alene, å ha kontrollen.

Hvis du skal ha hovedansvaret så tror jeg det er viktig å beherske maskinene også. Og hvis du behersker det så er det mye kjekkere også, du føler deg mer tilfreds. Da blir du ikke avhengig av at han skal gjøre det.

Motivasjonen hennes for å ta over var først og fremst det å kunne være ute og det å dyrke jorda. Det å kunne se at det gror og få jobbe med levende ting.

Når du har sådd og så ser du at det kommer fint, det er liksom ikke noe som er bedre enn å se når vatningsanlegget går altså. Det er nå det å drive med jord og dyr. Jeg syns det er fint å drive ute om våren, sjøl om det blir jo mye maskinkjøring. Men det er jo ikke BARE det. Det er også det å bo på arbeidsplassen. Jeg syns det er greit å bare gå to minutter så er du på jobben. Og så slår på radioen og får høre at ja, ”nå er det kø i Oslo eller...” da tenker jeg: Å, at folk gidder!

Hun mener at kvinnelige bønder har andre verdier enn menn. De er ikke så opptatt av store, flotte maskiner og den delen av gårdsdrifta.

Det kan kanskje være litt sånn at damene har litt andre verdier, og ser litt annerledes på det. Er liksom ikke om å gjøre å ha den største traktoren og sånn.

Men jeg tror nok at det blir mer og mer maskiner og stort og ... Jeg vet i hvert fall en som er med på setra som er – det er bare maskinene som teller, liksom. Og de kyrne hans, de står liksom bare der. De er han ikke interessert i i det hele tatt. Det er slik typisk MANN, syns jeg kanskje da. Men jeg tror damene på en måte ... Ja, ser litt andre verdier altså. Mer jordnære kanskje...

Hun ser ikke noe problem ved å drive gården alene som dame. Det er snakk om å gjøre de tilpasningene som trengs for å kunne klare det rent fysisk.

Det er klart, hvis du har foring for hånd, eller silo eller at du må måke mye. Men det gjelder jo karene også. De blir jo utslitt, de også. En må jo kanskje legge det opp slik at det er litt lettvint. Men det gjør du jo uansett om det er dame eller kar som driver. Og det er jo såpass lettvint også maskiner her og der, så hvis noen VIL drive så greier de det, altså. Det tror jeg.

Hun fokuserer også en del på gårdsjobbing som en del av en livsstil. En livsstil som gir mye i seg selv. Som det å kunne være sin egen herre og derfor kunne kombinere arbeidsdagen til det beste for hele familien og spesielt barna.

Jeg synes jo det er fryktelig greit når ungene kommer heim fra skolen, at jeg er heime. Det tror jeg har mye å si. For begge.

Hun setter altså fokuset på det positive ved å være hjemme når ungene kommer fra skolen. Hun fokuserer også på verdien ved å bo på arbeidsplassen og dermed kunne være tilgjengelig for barna sine når de kommer hjem fra skolen.

Odelsjenta som jobber utenfor bruket

Hun tok over gården på odell etter sine foreldre. Hun selv jobber 80% utenfor bruket, mannen hennes har hovedansvaret for drifta og jobber heltid på gården. Hun har tre barn, en jente som er eldst og en gutt som er ett år yngre og en guttebaby. Mannen hennes kommer også fra gård. Hun har følgende forklaring på hva som var motivasjonen og hva hun vektlegger som viktigst i det å drive gårdsdrift;

...det er jo også relatert mot det at en klarer å skape noe, at vi klarer å få det til som en livsstil som gjør at det fungerer for oss. Jeg synes liksom at mange av de verdiene som ligger der, bo med dyr og leve med dyr og jobbe med dyr, og det at du jobber med det som vokser, gress og..., det er så mye som en kan lære, og som en kan ta med seg senere også. At man tar hensyn til ting på en helt annen måte. Omsorg.

Ja, jeg har nok kunne tenkt meg å jobbe mer på gården. Vi var gjennom en sånn prosess, hvor vi drev å prata om at vi kanskje skulle ha utviklet noe mer her, men så er det, det kontra økonomisk trygghet da. Å ha en stilling utenfor.

Hun så det aldri som noe tvang å skulle ta over gården. Tvert imot hadde hun veldig lyst. Hun sier derfor at hun kunne tenke seg å jobbe mer på gården, men at det er et økonomisk spørsmål. Det var praktiske grunner til at det ble mannen som jobber heltid

på gården.

Hun kunne tenke seg å jobbe med noe i tilknytning til gården. Starte en slags nisjebedrift knyttet til videreforedling av melk, men den økonomiske usikkerheten setter en stopper for planene.

Nei, det var vel eventuelt det å bearbeide melken videre. (...) Det finnes muligheter altså, men det er klart, det er hardt arbeid, og så er det den økonomiske utryggheten.

På tross av at hun jobber 80% utenfor bruket, ser hun på seg selv som bonde;

Jeg føler at jeg først og fremst er bonde jeg. Den andre jobben min tar vesentlig tid den også, men det er når jeg er der liksom. Ellers så er jeg bonde. Både på fritida, og - ja ellers. Livsstilen blir som hos en bonde.

Hun knytter livsstil til Bonde-begrepet. Samtidig gjør hun et poeng av at det er viktig å være en del av drifta;

Nei, da vil jeg nok være veldig bevisst på at jeg må få en rolle i drifta. Ellers så vil jeg bli passifisert, og da ville jeg nok miste noe av yrkesstoltheten min ja. Det holder liksom ikke med bare det å bo på en gård, det blir ikke det samme. Det blir ikke det samme som det å være bonde. Det å være bonde er knyttet til aktiv deltakelse og bestemmelse.

Hun føler at de er likestilte i og med at begge har landbrukserfaring og at de derfor kan prate fag, og at hun har påvirkningskraft og medbestemmelse, likevel sier hun at de har litt forskjellige innfallsvinkler når det gjelder syn på drift. Følgende tre sitat er gode eksempler på dette;

Jeg tror kanskje at kvinner kan ha yrkesstolthet over verdier og sånn. Altså kanskje karene teller mer i kroner og øre og sånn. De er mer økonomi-relaterte.

Jeg tror kanskje at jeg er litt mer på den småskalaside, mens han kanskje heller litt over mot det å rasjonalisere litt mer og sånn...

Natur og miljø er veldig viktig... altså, vi brukte aldri sprøytemidler før, men mannen min er veldig opptatt av det å ha bra avlinger og skikkelig gress og ikke noe ugress og sånn, så han sprøyter jo en del. Og jeg ser jo det at det blir veldig bra avlinger. Men det er jo absolutt sprøyting med måte da, at det er i forhold til kun hva man behøver... Hvis en driver

med korn og grønnsaker, så hadde vi kanskje vært litt mer betenkt. For sprøyting i gress blir såpass minimalt i forhold til sånne ettårige vekster. Økologisk frukt og grønnsaker det synes jeg er veldig bra.

Det er likevel han som tar de store avgjørelsene i og med at det er han som jobber på bruket på heltid;

Det gjør det jo litt spennende også, at vi kan diskutere og komme med litt forskjellige innfallsvinkler. Men i og med at det er han som liksom driver på heltid, så må jo han få drive på den måten han mener det er riktig, i hvertfall for seg, i og med at det er han som har heltidsjobb på gården.

...mens han kanskje heller litt mer over mot det å rasjonalisere litt mer og sånn. Det som er mer lettvinnt. Og det skjønner jeg godt også. Det er jo han som får ta støyten hver dag, med de tunge løftene.

Vi ser at hun er mer opptatt av småskala og litt andre verdier og syn på drifta enn mannen, men at det er han som definerer drifta i og med at han driver på fulltid med det praktiske arbeidet. På den måten blir ikke gården preget av at det er en dame som var odelsjente og som også har meninger om drifta.

Inngiftet hoveddriver

Hun er inngiftet til gården og er hoveddriver. Mannen hadde tatt over gården på odel. Hun var i utgangspunktet ikke innstilt på å flytte til en gård. Hun var redd for kyr og hadde ikke noen genuin interesse. Hun oppdaget etter hvert at hun kunne benytte seg av erfaringer hun hadde fra sin tidligere jobb i omsorgssektoren. Hun har utviklet en stor interesse for dyrene og ser på dem som en viktig motivasjonsfaktor.

Jeg hadde med meg noe fra jobben jeg hadde tidligere, omsorg for kyr og spesielt for kalvene. Jeg er alltid til stede når de kalver, så fremt jeg har peiling på at noe skal skje. Jeg ser at kyrne vil ha meg der også. Vi har nesten aldri kalving om natta. Det er akkurat som om de står og venter på at jeg skal komme hvis det skjer på morgenen, ellers så er det etter at jeg har kommet oppi der, så det er ganske snedig. Så jeg synes det er koselig å være til stede når det kommer nye verdensborgere.

I tillegg til interessen for dyr, så er den fleksible arbeidstiden en motivasjonsfaktor.

Jeg stortrives med å være bonde jeg. Er det noe jeg ikke har lyst til å gjøre akkurat da, så går jeg og setter meg oppi en stol og leser en bok, og så finner jeg igjen det etterpå, hvis det er sånn dag. Noe *må* jeg gjøre da, melke kyrne må jeg jo gjøre morgen og kveld, åkke som. Men jeg har egentlig ganske fleksible dager.

Jeg kan være mye min egen herre. Det er vel det som står i høysetet, tror jeg. Jeg liker det å få styre hverdagen min. Samtidig som jeg liker å ha kontakt både med folk og fe. Jeg har alltid vært glad i unger og dyr, og det synes jeg er godt.

Hun drar en interessant argumentasjon rundt sammenhengen mellom yrkesstolthet og arbeidsinnhold. Hun tar avstand fra begrepet gårdkjerring. Hun ser på seg selv som bonde og definerer det ut fra en bestemt holdning til dette begrepet:

Hvis noen spør meg hva jeg driver med, så sier jeg at ”jeg er bonde, jeg”. ”Er du bonde, ja, gårdkjerring?” Nei, sier jeg, jeg er ikke gårdkjerring, jeg er bonde. For det er litt forskjell for meg ja.. Jeg er jo gårdkjerring også, men det er ikke det som er yrket mitt. Gårdkjerringer er en som alltid har gått *bak* det, og gjort det som kallen hennes ikke gjør. Kanskje melket, og passet unger og laget mat. Jeg gjør for så vidt det også, men det er ikke det som er hovedgeskjeften min. Det er å være bonde. Selv om jeg ikke kjører så mye traktor. Jeg klarer å sysselsette alle timene mine oppe i fjøset med kalvene og det også jeg, hvis jeg bestemmer meg.

De driver økologisk melkeproduksjon. Motivasjonen for å legge om til økologisk var dyrevelferd og tanker rundt ”ren” mat, men det var også økonomiske hensyn til grunn for avgjørelsen.

I vanlig konvensjonell besetning er det om at kua skal melke så og så mye, mest mulig ikke sant, hele tiden, og du skal ligge like oppunder den der max-grensa. Det er likedan som når man driver seg selv til vanvidd det, prøver å strekke i metersvis, og så plutselig en dag så sier det pang og så klarer en ikke noe mer, og da er man bare nødt til å stoppe. Og sånn er det med mange kyr også, når en bare skal øke og øke på produksjonen, og det skal gå kortere og kortere tid mellom hver gang de skal ta seg kalv, og så får en problemer med det, og så blir det en sånn ond sirkel. Så jeg tror det er bedre å ha en ku mer, økologisk, som melker litt mindre, og som er litt friskere, som har det bedre med seg selv. Tror jeg. Jeg føler det sånn.

Sånn som det var før så var det slik at alle de som drev med økologisk var noen halvvaringer. De levde sitt eget liv de, på sidelinjen av alle andre, som hadde vett på dette her. Men det virker som om folk flest nå begynner å få opp øynene for hva vi putter i oss, og gir dyrene våre, og hvordan vi behandler dyrene våre og alt mulig sånt også altså. Så

økologisk drift tror jeg det blir mer og mer av.

Det var hun som var drivkrafta bak omleggingen og hun tror at det er forskjell på menn og kvinner når det gjelder holdninger til økologisk landbruk og vilje til å legge om;

Ja, det var vel egentlig jeg som var drivkrafta bak ja, for...Jeg vet ikke egentlig hva det startet med, men jeg har vært litt nysgjerrig på alternativer hele tiden, så for noen år tilbake gikk jeg også på kurs i homøopati i fjøset.

Jeg tror kvinnfolkene er litt mer positive, jevnt over. Jeg har en følelse av det, uten at jeg skal si det bastant. Jeg tror kanskje at det har med det at det er flest kvinnfolk som gjør unna den daglige shoppingen, og som lager mest mat, enn hva menn flest gjør..., sånn som når vi går med ungene og tenker litt på hva vi spiser da, for det er jo så mye allergi og alt mulig sånn gærnskap rundt om. Det er litt viktig at vi får i oss renest mulig mat, uten sprøytemidler og...

Kvinnfolkene har jo vært tillagt den der omsorgsrollen i størst grad, i generasjoner tilbake. Selv om vi tenker likestilling, så er den litt mer framtrødende hos kvinnfolk enn hos karene uansett altså. Selv om de er flinke til å hjelpe til karene også, så tror jeg at de overlater den største følelsesbiten til kvinnfolkene. Karfolkene skal ikke vise så mye følelser og tårer og slikt, de vet du.

Hun setter fokus på at det er viktig å ha et nettverk og noen å prate fag med. Hun har også vært med i en del organisasjonsliv nettopp for å holde seg oppdatert og ha kontakt med andre i samme situasjon. Hun snakker mye om å backe opp hverandre og fange opp signaler når det er noe som ikke fungerer hos naboen;

Så det er litt viktig å fange opp slike signaler, synes jeg. Passe på at naboen har det litt bra han også, litt ok.

Hun har også en tro på at jenter i større grad enn menn tar et valg basert på egne ønsker. Og at de er i full stand til å ta over en gård og drive den på egne premisser.

Jeg tror at de som er damer og tar over gård, de tror jeg at har tenkt seg om veldig mange ganger, og de er motiverte for den jobben de gjør. Det har vært mer tradisjon for karene, mer selvfølge. Jeg tror det blir mer valg enn plikt hos kvinner. For jeg tror at det er mange av kvinnfolkene som tror at "det er ingen som krever av meg at jeg tar over denne gården her, men jeg skal jammen meg vise dem at jeg klarer det jeg ja." Litt fighter.

Inngiftet utearbeidende

Som data for de inngiftete, utearbeidende kvinnene benytter vi oss av menns uttalelser, i og med at vi ikke har data fra disse kvinnene direkte. Ved å analysere disse intervjuene ser vi mange likhetstrekk som gjør oss i stand til å gjøre en vurdering av disse kvinnenes medbestemmelse og påvirkning på gårdsdrifta. Det mest typiske trekket går på at kvinnene ikke blir vurdert som skikket til å være med å ta viktige avgjørelser. Dette på grunn av deres manglende deltakelse i det daglige arbeidet:

Nei, hvis det er slike ting som berører privatøkonomien, så diskuterer vi det. (...) Men i hovedsak så er det jeg som tar beslutninger når det gjelder gården, for det er jobben min. Jeg tar ikke beslutninger når det gjelder hennes jobb, for å si det sånn. Men det er klart at en del sånne overordnede målsetninger diskuterer vi, som det å gå inn i samdrift. Det skulle bare mangle, fordi det betyr så mye for det private også. Men når det gjelder om jeg skal investere i et eller annet redskap eller en ny vifte eller sånne ting som angår det driftsmessige, så er det jeg som tar de beslutningene.

En annen sier følgende:

Intervjuer: har dere hatt diskusjoner her i huset om hvordan en skal drive og hva en skal satse på?

Bonde: Her i gården? Nei.

Intervjuer: Er det du som tar beslutninger om alt?

Bonde: Ja. Det er det altså. Jeg vil ikke si at jeg er noen diktator akkurat, men det er nå jeg som driver med det da, så... Det er stort sett jeg som tar beslutninger ja.

Vi ser altså her at den som driver gården og har det som jobb også er den som blir vurdert som best skikket til å ta avgjørelser og investeringer som dreier seg om drifta. For å være med i avgjørelsesprosesser, må man ha erfaring og kompetanse og innsikt i de daglige gjøremål.

På den andre siden blir det også vektlagt viktigheten av å få impulser fra andre på det som ikke har med gårdsdrift å gjøre:

...men det er dette her med at du må være litt bevisst på å ta fritid, og snakke om andre ting som interesserer deg også, og ikke bare om bondeting, som kona mi sier. Jeg tror nok at når jeg treffer andre folk nå, så prater jeg vesentlig mindre om bondeting enn hva jeg gjorde før. Jeg prøver å utnytte søndagen til noe annet enn det å drive gård. Ta seg tid ute, dra på besøk eller gå oss en tur. Prøve å skille litt...

På spørsmål om hvorvidt de tror kvinnelige bønder har andre verdier enn mannlige bønder, svarer de stort sett bekreftende. Det dreier seg ofte om det som ble nevnt tidligere:

Jeg tror de kan tilføre litt nye måter å tenke på. Tidligere så ble det sett på som at du var en god gårdbruker hvis du jobbet hele tiden og hadde lite fritid og var utslitt før du var 50, da hadde du vært en god gårdbruker liksom. Jeg tror kanskje at man kan få inn litt mer av det her å ha tid til familieliv, og at kvinner er flinkere til å knytte det å være gårdbruker opp mot det å være en innbygger i det samfunnet man lever i. Når det gjelder fritid og andre aktiviteter og sånn. Det skal ikke være sånn at det at du er gårdbruker gjør at du ikke kan fungere relativt normalt i forhold til andre aktiviteter og sånne ting.

Men satt i sammenheng med de mannlige bøndene som er gift med kvinner som jobber utenfor gården og som har liten erfaringsbakgrunn fra gårdsarbeid, blir ofte fokuset på forskjelligheten satt inn i en kontekst som ikke angår selve drifta på gården. Det dreier seg om kvaliteter som har betydning for livet ellers, privatlivet.

5.4 Konklusjoner, dybdeintervju

Historiene fra disse kvinnene får oss til å trekke konklusjonen at det er stor variasjon mellom kvinner i landbruket. Det er variasjon når det gjelder hvordan de velger å drive en gård, om de velger å drive gård og hvilke motiver de har for valgene sine. Kvinner i landbruket er med andre ord ikke en homogen gruppe. Samtidig ser vi en del likhetstrekk som fortjener en nærmere analyse.

Det er tydelig at noen av kvinnene distanserer seg fra termen ”Bondekone” eller ”Gardkjerring” og den praksisen som er forbundet med denne termen. Tradisjonelt sett var dette kvinnelige bønders rolle. I dag ser det ut til at kvinnelige bønder er engasjert i å definere seg selv inn i bonde-rollen, nemlig som noen som har en aktiv rolle og ansvar for en gård og som ikke følger i hælene på mannen sin og gjør det arbeidet han ikke gjør. Disse kvinnene definerer også sin rolle som bonde som noe annet enn den tradisjonelle definisjonen av bonde, som en person som i all hovedsak kjører traktor og håndterer store maskiner. De tror menn er mer inne i den symbolikken. Kvinnelige bønders definisjon av bonden har et innhold som innebærer større element av dyrevelferd, småskala produksjon og alternative former for produksjon. Økonomi blir trukket fram som en skillelinje mellom mannlige og kvinnelige bønder. Kvinner blir tillagt andre verdier som ikke har sammenheng med økonomi. Samtidig ser vi at definisjonen av bonde også inneholder et element av livsstil. De definerer seg som bonde ut fra det livet de lever som ”gårdsboende”.

Kvinnene i vår studie hadde som sagt mye oppmerksomhet rettet mot den rurale livsstilen, gården som arbeidsplass og for sosiale nettverk. Det å bli akseptert som

medlem av landbrukssamfunnet er en dimensjon av det. En annen fordel ved bondeyrket som får mye oppmerksomhet er den fleksible arbeidstiden. Fleksibiliteten gjør det mulig for dem å tilbringe tid sammen med barna og andre familiemedlemmer, en mulighet som blir verdsatt av både bøndene og deres partnere. De setter stor pris på friheten, nærheten og fleksibiliteten som livet på en gård innebærer. Det er et element av sosial bærekraft i sammenheng med familiesamvær og samvær med venner og andre rundt seg.

På basis av bondedefinisjonen ser vi at noen kvinnelige bønder vil være synlige som bønder og en måte å være det på er å bli involvert i de daglige gårdsoppgavene. Når vi sammenligner historiene til gårdskvinner som driver gård og gårdskvinner som ikke driver gård, ser det ut til at aktiv deltakelse i drifta er viktigere enn odelsrett når det er snakk om hva som gir reell innflytelse i avgjørelser knyttet til drifta. For disse kvinnene er det viktig å bli involvert i den praktiske drifta på gården. Det kan være som hoveddriver på gården eller at hun er ansvarlig for en avgrenset del av drifta.

Det økende antallet jenter og kvinner som tar over gården på odel, betyr derfor ikke nødvendigvis at vi får se flere kvinner i gårdsdrift og med det endrede standarder. Der kvinner enten har tatt over gården eller giftet seg inn i en gård og blir hoveddriver, kan vi se at kvinner bringer med seg en endring i gårdens fokus.

Vi har altså sett forskjellige aspekter ved kvinners motivasjoner innenfor gårdsdrifta, og gjennom analysene av disse historiene er det mest interessante funnet at en aktiv rolle innenfor gårdsdrifta er det som i størst grad avgjør innflytelsen på gårdsdriftspraksisen.

6. Oppsummering av publiserte resultat fra prosjektet

6.1 Er det et kvinnelig prinsipp innen økologisk landbruk? En analyse av norske data

Bjørkhaug, Hilde (2006): "Is there a Female Principle in Organic Farming? An Interpretation of Data for Norway." Pp. 195-209 in Holt, G. C. and M. Reed (eds.), *Sociological Perspectives of Organic Agriculture: from Pioneer to Policy*. Wallingford: CABI.

I deler av feministteorien blir det påstått at kvinner står nærmere naturen og at de derfor er i stand til å behandle naturen på en mer bærekraftig måte enn menn. Spesielt ideen om at kvinner praktiserer mer miljøvennlig eller på en mer økologisk måte er et nøkkelement i denne distinksjonen. Er dette tilfelle? Praktiserer kvinner landbruk på en annen måte enn menn?

Paperet utforsker hvorvidt kvinnelige bønder i Norge representerer en annerledes forvaltningspraksis, andre verdier og holdninger enn mannlige bønder, eller om mannlige og kvinnelige økologiske bønder sammen representerer en mer kvinnelig form for landbruk. Ved å benytte kvantitative data samlet inn blant økologiske og

konvensjonelle bønder i 1999, analyserer paperet mannlige og kvinnelige bønders holdninger og motiver i konvensjonell og økologisk produksjon, og undersøker relasjonen mellom holdninger og produksjonstyper på gårdene.

Analysene viser at det er en høyere andel kvinner innenfor økologisk landbruk enn innenfor konvensjonelt landbruk i Norge. Dette kunne blitt forklart med en teori om at ”økologisk” er en feminin verdi, men kunne også være en strategi for å avgrense en feminin arena innenfor landbrukssektoren. Analysen utdypet imidlertid videre en teori om et feminint prinsipp innenfor økologisk landbruk ved å strekke seg bakenfor kjønnsstereotyper. Dette paperet diskuterer variasjonen av feminitet og maskulinitet innenfor både økologisk og konvensjonelt landbruk ved å sammenligne karakteristika på tvers av kjønn og produksjonsform.

Samlet sett presenterer motivene og holdningene lite bevis som støtter forestillingen om at ”alle” kvinner innehar andre verdier og holdninger enn menn når det gjelder gårdsdrift. Det er oftere verdier som er knyttet til økologisk produksjon som skiller bøndene fra hverandre. Heller enn å fastslå en feminin-maskulin dikotomi indikerer analysene en dynamisk skala som kombinerer kjønn og produksjonsform; kvinnelige økologiske bønder plasseres i den ene enden av kontinuumet og konvensjonelle mannlige bønder i den andre. Mannlige økologiske og konvensjonelle bønder er plassert mellom disse kategoriene, avhengig av tema. Spørsmålet om hvorvidt kvinner er flinkere bønder enn menn er tilsidesatt: Produksjonsmåte (økologisk eller konvensjonelt) er en bedre indikator for forvaltningspraksis enn kjønn.

6.2 Maskulinisering eller profesjonalisering av norsk gårdsarbeid – en kjønnsnøytral arbeidsfordeling på norske familiebruk?

Bjørkhaug, Hilde og Arild Blekesaune (2007): Masculinisation or professionalisation of Norwegian farm work - a gender neutral division of work on Norwegian family farms? *Journal of comparative family studies* (1 trykk).

Er de strukturelle endringene innenfor familielandbruket en kjønnsnøytral utvikling på den måten at kvinner har de samme mulighetene for profesjonalisering som uavhengige bønder som det menn har?

Den dominerende trenden i norsk landbruk er blitt beskrevet som en transformasjon av gårdsdrifta fra å være basert på hele familiens delaktighet til at gårdsdrift er blitt et en-persons yrke. Disse endringene i gårdsarbeid på norske familiebruk er blitt beskrevet som en maskuliniseringsprosess der landbruket er blitt en aktivitet kontrollert og utført av menn. Denne prosessen har også utviklet populære konstruksjoner av ”bonden” som et maskulint konsept og et mannlige yrke.

Paperet analyserer data fra surveyer blant ”bonde-par” i årene 1995 – 2002 (Levekår blant landbruksbefolkningen 1995 og 2002, SSB-data) . Hovedmålet er å teste hvorvidt

endringer i menns og kvinners gårdsarbeid kan beskrives som en endring mot en generell en-persons gårdsstruktur i Norge. Hovedhypotesen er at menn og kvinner tenderer mot å spesialisere enten arbeid på eller utenfor bruket og at deres andel av arbeidstid er avhengig av deres utdanningsbakgrunn innenfor landbruk, deres interesse for gårdsarbeid og gårdens kapasitet til å tilby arbeid og inntekt for familien. Hvis dette er tilfellet må man avkrefte hypotesen om maskulinisering som en profesjonalisering blant *menn* mot en-persons landbruk og en alternativ hypotese om en kjønnsnøytral profesjonalisering der både kvinner og menn, som en-persons operatører tenderer mot å spesialisere seg innenfor gårdsarbeid. Dette siste mønsteret ble ikke funnet. Norsk landbruk er fremdeles basert på en maskuliniseringsprosess. På gårder drevet av menn, utfører menn det meste av arbeidet. Interessant nok har arbeidsinnsatsen på gården i forhold til annet arbeid økt fra 77 til 84 prosent siden 1995. Mønsteret er annerledes på gårder som blir styrt av kvinner. Kvinner driver oftere gården sammen med en aktiv partner. En kjønnsnøytral profesjonalisering blant norske bønder ble dermed ikke funnet.

6.3 Bærekraftig landbruk i norske bønders kontekst: undersøkelse av landbrukshabitus og praksis i norsk landbruk

Bjørkhaug, Hilde (2007): Sustainable agriculture in the Norwegian farmers' context: Exploring farming habitus and practice on the Norwegian agricultural field. The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability 4/2 123-131.

Å drive landbruk er mer enn et spørsmål om å tjene penger. På samme måte er bærekraft i landbruket mer enn økonomisk profitt. Bøndene vektlegger ulike forklaringer for sine valg av gården som arbeidsplass. Noen driver landbruk på grunn av familietradisjoner mens andre søker den rurale livsstilen. Dette paperet gir innsikt i et bredt spekter av motiv for å drive landbruk i Norge.

Mat- og landbruksdepartementet vektlegger at bønder i tillegg til sin primære rolle som produsent av mat og fiber også skal bidra til levedyktigheten til rurale områder, matsikkerhet, kulturlandskap og miljømessige positive effekter som biologisk mangfold, vern av land og høy standard på plante-, dyre- og menneskelig helse. Dette er elementer av en tredelt definisjon av bærekraft som inneholder elementer av økonomi, folk og natur. Gjennom flere surveyer ser man at disse policy målene blir vurdert som bra, og blir sterkt støttet av norske bønder og befolkningen generelt.

Men hva er det disse bøndene vurderer som bærekraftig landbruk? Paperet reiser flere spørsmål; Hva er det som engasjerer norske bønder? Hvordan forklarer ulike bønder deres måte å drive landbruk, deres motiver og opptatthet av landbruk? Korresponderer bøndenes oppfatning av bærekraft med en ”politisk korrekt” definisjon som innebærer å involvere den tredelte definisjonen av bærekraft hvor økonomi, samfunn og miljø blir

likt vurdert?

Disse spørsmålene er undersøkt ved analyser av intervju med norske bønder. Teoretisk sett støtter analysen seg på antakelser basert på Bourdieus (1990) konsept av felt og habitus der bønder blir framstilt som refleksive og kreative, men samtidig ubevisst tvunget gjennom deres sosiale arv. I dette perspektivet blir det avdekket forskjeller i bønders fortolkninger av bærekraftig landbruk og det blir synlig hvordan disse fortolkningene korresponderer med tradisjonelle landbruksverdier og praksiser.

Analysene avdekket en dominerende type av bonde-habitus som ble referert til som "typisk". Ytterligere, men ikke så vanlige, former for habitus ble også funnet avhengig av bøndenes bakgrunn eller kjønn. Dette la til rette for en konseptualisering av praksis som enten tradisjonell eller alternativ landbruksproduksjon.

Bærekraft som begrep viste seg å være irrelevant eller ubetydelig i den norske bondens hverdagsliv. Likevel var det mulig å avlede en slutning om at de tre elementene i definisjonen av bærekraft var viktig gjennom måten bøndene snakket om sin virksomhet. Bønder er opptatt av både økonomisk og sosial bærekraft. Miljømessig bærekraft derimot ser ikke ut til å være et overhengende tema blant norske bønder, med unntak av økologiske bønder og noen av de kvinnelige bøndene som ga uttrykk for bekymring for miljøproblemer i det konvensjonelle landbruket. Bønders forståelse av bærekraft er ikke knyttet til alle elementene av bærekraft i en teoretisk sammenheng, men den er knyttet til å opprettholde landbruksaktivitet på norske gårder som et praktisk mål. Den økonomiske overlevelsen av gården kan igjen resultere i sosial og miljømessig bærekraft.

Paperet konkluderer med at variasjonen i landbruks-habitus er nødvendig for det framtidige landbruket. Bønder med en typisk landbruks-habitus opprettholder lojalt den tradisjonelle praksisen til familielandbruket. Nykommere kan bli agenter for endring ved å tilpasse og omforme landbruket når det er behov for endring.

6.4 Odelsjentenes kamp mot traktorgenet

Kronikk publisert i Nationen 23.05.2005 (Hilde Bjørkhaug og Reidun Heggen)

Likestillingen i landbruket lar vente på seg. I dag ser vi en økende tendens til at odelsjenter blir tilsidesatt til fordel for en yngre bror. Årsaken er at guttene er født med et «traktorgen» som foreldrene gjerne bygger opp når de viderefører bondekunsten: Det er nemlig «lettere» å lære guttene å kjøre traktor.

Er det egentlig like betingelser for jenter og gutter når det gjelder overtagelse av gårdsbruk i Norge? I en artikkel i Nationen 9.mai kom det fram at antallet bønder som er kvinner har gått ned de tre siste årene, og nedgangen merkes spesielt når det gjelder

overtagelse av store gårdsbruk.

Det er et offentlig mål å rekruttere flere kvinner til det landbruket. Gjennom endringen i odelsloven av 1974 fikk barn født etter 1965 første rett til odel uavhengig av kjønn. Tidligere var denne retten knyttet til første fødte gutt i familien. Med denne retten, har andelen bønder som er kvinner økt noe.

Endringen i antall gårdsbruk som overtas av kvinner er likevel langt under 50 prosent. I perioden 1996 til 2002 ble knappe én av fire gårder tatt over av en kvinnelig bruker. Mange av disse kvinnene velger en tradisjonell driftsform sammen med en partner, men vi ser også at det kommer en gruppe unge kvinner som forsøker å bryte med de tradisjonelle kjønnsrollene. Hvordan kan det bli flere av disse?

Med rasjonaliseringen og mekaniseringen av landbruksproduksjonen er landbruksnæringen blitt maskulinisert. Både bokstavelig forstått som at menn dominerer i arbeidet, men også kulturen i det konvensjonelle landbruket kan oppleves som maskulin.

Innføringen av effektiv og forenklende teknologi har ikke gjort arbeidet som tradisjonelt var kvinners oppgaver på gårdene lettere for kvinner. Overgangen fra håndmelking til melkemaske er et klassisk eksempel på en situasjon der forenkling av arbeidsoppgavene har gjort arbeidet mer attraktivt for menn. Poenget her er å illustrere hvordan innføring av forenklende teknologi har rasjonalisert bort kvinnene fra gårdsarbeidet.

Analyser av landbruket gjennom de siste tiårene viser flere trender. En hovedtendens er at inntekt utenfor landbruket blir viktigere for landbrukshusholdningene. Samtidig blir flere gårder større en-persons bruk der brukeren selv legger ned mer tid i drifta enn tidligere. Analysene avdekket store forskjeller mellom kvinnelige og mannlige brukere. En-personstrenden kan gjerne kalles en-manns trend. Kvinnelige brukere har som regel en partner involvert i drifta. Det er flere forhold som må ligge til rette før en kvinne velger å bli bonde.

Landbruks- og matdepartementet ønsker å rekruttere motivert, dyktig og initiativrik ungdom til bondenæringen. Det er slike egenskaper næringen trenger og dette er den ønskede framtidige norske bonden. Det kan likevel være en spenning mellom hva slags bonde eller bønder vi ønsker for fremtiden og hvilken bonde eller bønder som faktisk realiseres og skapes gjennom landbrukspolitik, -forvaltning, -utdanning og -praksis. Politisk er det altså et uttalt mål å rekruttere flere kvinner til næringen. Også landbruksorganisasjonene har klare målsetninger om å øke antallet kvinner i arbeid og styrer. Men er dagens ytre virkemidler gode nok for å sikre jenter lik rett til norske gårdsbruk som gutter?

Hvordan de potensielle rekruttene oppfatter signalene om hvilke bønder som ønskes i fremtidens landbruk, er avgjørende for om de bestemmer seg for å satse på landbruk eller ikke. Selv om de strukturelle og teknologiske betingelsene egentlig skulle ligge til rette for at jenter skal kunne ta over og drive gårdsbruk på lik linje med gutter, er altså

andelen jenter som tar over norske gårdsbruk, for lav.

I et pågående prosjekt om rekruttering til landbruket har vi ved Norsk senter for bygdeforskning funnet at de fleste gårdbrukerforeldre i dag mener at landbruket kun kan overleve om morgendagens bønder går inn i landbruket av lyst. Å videreføre norske gårdsbruk ut fra plikt eller forpliktelse overfor familiegården fremstår som en lite fruktbar strategi.

I Bygdeforsknings spørreundersøkelse «Trender i norsk landbruk» fra 2004 ble gårdbrukerne spurt om de trodde noen i familien kom til å overta gårdsbruket. I underkant av 60 prosent trodde noen i familien ville ta over og drive bruket videre. Av disse forventet 26 prosent at en av sønnene ville ta over, bare 11 prosent trodde en datter ville ta over bruket.

Foreldrenes strategier for barnas overtakelse kan ha avgjørende betydning for om gården overdras på odel og om det er datter eller sønn som blir den endelige overdrageren. Gjennom våre studier finner vi at det er mye som tyder på at foreldre motiverer sine sønner og døtre ulikt.

Oppfatninger om at gutter har et medfødt skjult «traktorgen» som gjør gårdsarbeid lettere for gutter enn for jenter per se, gjør ikke valgsituasjonen lettere for jentene. Når dette er tilfelle, må jentene vurdere å tilegne seg kunnskap om gårdsdrift gjennom spesifikk utdanning og trening for å bevise sin rett. For noen må også utsikter til en eventuell partner som kan delta i drifta vurderes, før de kan ta valget om å overta familiegården.

Dette bygger opp under likestillingsombudets poeng i høringsuttalelsen til endring av odelsloven. Odelsloven slik den er utformet i dag sikrer odelsjentene en forutsigbar rett til overtagelse av gården. Det tar tid å endre etablerte normer om hva som er egnet arbeid for jenter og for gutter. Jenter har foreløpig ingen tradisjon for å overta gårder, og ofte vil odelsjenta befinne seg i en konkurransesituasjon i forhold til eventuelle yngre brødre. Likestilling er det ikke før odelsgutten også utfordres av en yngre søster.

Vi er i en situasjon som preges av at landbruket må tilpasse seg rekruttene og deres ønsker og forutsetninger for å opprettholde et levedyktig landbruk. Det må legges til rette for at rekruttene skal kunne iverksette strategier for å oppnå en ønskverdig livssituasjon, og at landbruket tilfredsstiller de krav som folk har, både jenter og gutter. Man bør slik forvente at landbruket tilpasser seg unge jenter og gutters idealer om likestilling i sin arbeidssituasjon. Dette er viktig for å opprettholde de levende og ressurssterke norske bygdene.

6.5 Fremtidslandbruket Kvinner Pluss

Kronikk publisert i Nationen 07.11.2005 (Reidun Heggem og Hilde Bjørkhaug)

Det fins en gruppe bønder som er villige til å prioritere nytt og som ikke er redde for å tenke annerledes.

Norsk landbruk er i stadig omstilling. Færre og større bruk er blitt omkvedet, noe som fører med seg spørsmål om bosetning og sysselsetting i Bygde-Norge. Under trykket av endra rammevilkår søker landbruket etter nye ben å stå på. Gjennom ulike typer kommersialisering av naturressursene, prøver bøndene å finne nye måter å opprettholde drift på gården. Det handler om å være omstillingsdyktig.

Avtroppet statsråd Lars Sponheim kalte dette den stille revolusjon i de norske bygdene. Revolusjonen omfatter låver som brukes som vevstuer, restauranter og internettkafeer, «grønt» omsorgsarbeid og bønder som tilbyr overnatting med elgsafari. Det finnes næringer i vekst og utvikling. Endringen er blitt titulert Landbruk Pluss. Det brukes altså et begrep som utvider det tradisjonelle landbruksbegrepet til også å omfatte aktiviteter som ikke nødvendigvis er direkte knyttet til jordbruk, skogbruk eller plantehold, men som også tar utgangspunkt i andre ressurser som finnes på gårdene.

I studier gjennomført ved Norsk senter for bygdeforskning ser vi at det helt tydelig er en gruppe bønder som er villige til å gjøre slike endringer som etterlyses. Vi finner bønder som er villige til å prioritere annerledes og som ikke er redd for å tenke nytt og alternativt.

Og hvem er så disse bøndene? Jo det er kvinnebøndene!

Kvinnebøndene er i større grad positive til en omfattende omlegging til økologisk landbruk, de er i større grad positive til mer nisjeproduksjon, og til en intensivert bruk av lokale merkeordninger. Det er også i større grad kvinnene som ser for seg kulturlandskapstiltak som viktig utviklingstrekk de neste fem årene.

I tillegg er de positive til strengere krav til dyrevelferd og miljøkrav og har dermed skjønt viktigheten av disse faktorene for forbrukeraksepten til landbruksvarer og den positive effekten dette kan ha for norsk landbruks konkurransevne i forhold til økning i antallet importerte matvarer.

På spørsmål om vilje til endring på flere områder er det i det hele tatt et gjennomgående trekk at de mannlige bøndene i større grad svarer at de vil opprettholde situasjonen slik den er i dag, mens kvinner viser engasjement til å innføre endringer.

En av grunnene til at vi finner disse forskjellene kan være at motivasjonen for å gå inn i landbruket er forskjellig for kvinner og menn. Menns motivasjon er i stor grad landbruksinteresse. Hvis landbruksinteresse er den største motivasjonen er det klart at viljen til å gå ut av det tradisjonelle landbruket og inn i det «alternative» landbruk pluss vil bli laber. Kvinner vil lage liv på bygda, bidra med noe positivt til samfunnet og ha

en god ramme rundt barnas oppvekstmiljø. Kvinnene i landbruket er kanskje ikke i like stor grad avhengig av å lykkes på første forsøk eller redd for å dumme seg ut.

Disse mønstrene er resultater fra analyser av data som er samlet inn blant bønder. Vi finner også de samme tendensene i landbrukets organisasjoner.

Intervju med representanter fra Norges bondelag og Norges bygdekvinnelag viser at de vurderer det slik at i det utvida landbruksbegrepet, landbruk pluss, ligger en mulighet for kvinner til å fortsatt kunne bo på bygda og drive med aktiviteter som de synes det er givende å drive med og samtidig kunne bo på den gården hun eventuelt har odelsrett til.

I de senere årene har det vært jobbet mye med å stimulere bøndene til å satse på nettopp slik alternative næringsstrategier innen turisme, pleie av kulturlandskapet og matmangfoldet, for å nevne noen. Det politiske engasjementet må kunne ses på som en strategi for å få fokuset bort fra økt produktivitet i landbruket og fra prosessen rundt fortsatt restrukturering av landbruket. Dette må også ses på som en del av strategien for å få bonden til å se på seg selv som grunneier og entreprenør eller rural gründer som er ansvarlig for sin egen økonomiske situasjon. Bøndene må slutte å se på seg selv bare som matprodusenter og mottakere av landbrukssubsidier. Dette kan også innebære en endring fra rollen som stolt og uavhengig bonde og matprodusent til underholdnings- og rekreasjonsagent.

Tidligere minister for landbruk og mat, Lars Sponheim, etterspurte en gruppe bønder som er villige til å avvikle den tradisjonelle drifta og tenke nytt og nyskapende om alternative inntektskilder og alternativ bruk av naturressursene. For å få gjennomført en slik omlegging er man avhengig av at dagens bønder og kommende bønder er villige til å gå inn i en slik endringsprosess. De må være innstilte på å tenke nytt og alternativt.

Med ny minister for landbruket vil nok prioriteringene endres, men noen av de prosessene som vi har påpekt er irreversible. Det vil ikke bli flere gårdsbruk de kommende årene.

Ut fra våre forskningsresultater ser vi et uutnytt potensial i de kvinnene som i dag ikke er knyttet til det tradisjonelle landbruket, men som har lyst til å bo på bygda og på gården og samtidig utnytte mulighetene som ligger i gårdsbruket. Dette kan bidra til å opprettholde mangfoldet og attraktive bygder med basis i et landbruk som kan produsere effektivt men også opprettholde bosetningen og drift på de gårdsbrukene som ikke skal satse på bulkproduksjon.

Oppfordringen blir: Sats på kvinnene - de er fremtiden for det norske landbruket!

Litteraturliste

- Beilin, R. (1997): "The construction of women in Landcare. Does it make a difference". *Rural Society* 5, 2/3.
- Bjørkhaug, Hilde (2007): "Sustainable agriculture in the Norwegian farmers' context: Exploring farming habitus and practice on the Norwegian agricultural field". *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability* 4/2 123-131.
- Bjørkhaug, Hilde og A. Blekesaune (2007): "Masculinisation or professionalisation of Norwegian farm work - a gender neutral division of work on Norwegian family farms?" *Journal of comparative family studies* (I trykk).
- Bjørkhaug, H. (2006) "Is there a Female Principle in Organic Farming? An Interpretation of Data for Norway." Pp. 195-209 in Holt, G. C. and M. Reed (eds.), *Sociological Perspectives of Organic Agriculture: from Pioneer to Policy*. Wallingford: CABI.
- Bjørkhaug, H og R. Heggem (2005): *Odelsjentenes kamp mot traktorgenet*. Kronikk i *Nationen* 23.05.05
- Bjørkhaug, H. (2004) *Is there a 'feminine principle' of farming – and is organic farming a way of expressing it?* Paper no.5/04. Trondheim: Centre for Rural research.
- Bjørkhaug, H. (2001): "Konvensjonell" eller "økologisk"? *Bønders motivasjon for valg av driftsform*. Notat nr. 5/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Bjørkhaug, H. og B. E. Flø (1999): *Mat og Miljø. Frekvensrapport fra en undersøkelse blant gårdbrukere*. Rapport nr. 14/99. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Blekesaune, A. og T. Krogstad (1997): *Likestilling og rekruttering av kvinner i landbruket*. Notat nr. 4/97. Senter for bygdeforskning.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Brandth, B. and A. Bolsø (1992): "Men, Women and Biotechnology: A Feminist "Care" Ethic in Agricultural Science?" I Whatmore, S., T. Marsden and P. Lowe (eds.). *Gender and Rurality. Critical Perspectives on Rural Change*. Series VI, London: David Fulton.
- Brannen, J. (ed.) (1992). *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*. Aldershot: Avebury.
- Daugstad K. og M. Villa (2001). *Kvinnelige prinsipper- også for menn? Om kvinner, menn, næringsutøvelse og ressursforvaltning*. Rapport nr. 1/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Daugstad K. og M. Villa (1997). "Finnes et kvinnelig forvaltningsprinsipp?" Artikkel i *Jenter i skogbruket*, nr. 4/97, s. 10-11.
- Debio (2006). Statistikk 2005. http://www.debio.no/_upl/04-antall_driftsenheter_primaerproduksjon_inkl_demeter_05.pdf.
- Denzin, N. K. (1970). *The Research Act: A Teoretical Introduction to Sociological Methods*.

Chicago: Aldine.

- Fielding, N. G. and J. L. Fielding (1986). "Linking Data". *Sage University Paper Series on Qualitative Research Methods*. Vol 4. Beverly Hills; Sage Publications.
- Halvorsen, A. (1993): *Arbeid og livsform. En diskursjon om kvinners og menns utforming av bondeyrket*. FoU Rapport nr 131/93. Agderforskning.
- Haugen, M. S. (1998): *Women Farmers in Norway*. Rapport nr. 9/98. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Haugen, M. S. og B. Brandth (1994): "Gender Differences in Modern Agriculture. The Case of Women Farmers in Norway". *Gender & Society*, Vol. 8, No 2. pp 206-229.
- Haugen, M. S. (1993): "Odelsjenter – likestilte i loven men hva med praksis?" i B. Brandth og B. Verstad (red.): *Kvinneliv i landbruket*. Oslo: Landbruksforlaget.
- Heggem, R. og H. Bjørkhaug (2005): *Fremtidslandbruket Kvinner Pluss*. Kronikk i Nationen 07.11.05
- Heggem, R. (2000): "Risiko, nyttevurdering og haldning til genmodifisert mat." I *Landbruksøkonomisk forum* Nr 4 - 2000, s.5-15.
- Heggem, R. (1999): *Genteknologien sitt janusansikt. Ei studie av folk sine haldningar til genteknologi*. Rapport nr. 07/99. Trondheim: Senter for bygdeforskning
- Haavind, H. (2000): "På jakt etter kjønnede betydninger" i Hanne Haavind, (red.): *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Jick, T. D. (1983). "Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action". In van Manen, J. (ed.) *Qualitative Methodology*. Beverly Hills; Sage Publications.
- Morgan, D.L. (1997): *Focus groups as qualitative research*. Sage Publications.
- Rye, J. F. og O. Storstad (2004): *Trender i norsk landbruk 2004*. Rapport nr. 4/04. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Shiva, V. (1989). *Til livets opphold. Kvinner, økologi og utvikling*. Oslo: Oktober.
- Strömberg, L. G. (1994): "Lantbrukarens syn på natur och kulturmiljö". I B. Larsson (red.) *Bondens självbild och natursyn*, s. 95-102. Skrifter om Skogs-och lantbrukshistoria 6. Stockholm: Nordiska Museet.
- Storstad, O. og H. Bjørkhaug (2003): "Foundations of production and consumption of organic food in Norway: Common attitudes among farmers and consumers?" *Agriculture and Human Values*: Nr 20 2003, s.151-163.
- Storstad, O. (1997). *Kvalitet og forbrukerpreferanser i kugalskapens tid*. Prosjektbeskrivelse. Upublisert.
- Storstad, O. (1994). *Validitet ved bruk av metodetriangulering*. Paper nr. 7/94, Trondheim: Senter for bygdeforskning.

